

Organiziranje prvih političkih stranaka u hrvatskome iseljeništvu nakon Drugoga svjetskog rata

Tomislav Jonjić

tomislav.jonjic@zg.t-com.hr

„Hrvatsku još nešto karakterizira. Ona ima najveću i najgoru emigraciju. Najveću po broju, pa i kad izuzmemo staru emigraciju, imade i najveću i političku emigraciju, emigraciju političku iz vremena ovoga rata. I najgoru po tome što nitko nije tako surov, tako neprijateljski raspoložen od svih drugih emigracija kao naša emigracija prema Jugoslaviji.“

Vladimir Bakarić (1970.)¹

SAŽETAK: Baveći se stranačko-političkim organiziranjem hrvatskog iseljništva nakon Drugoga svjetskog rata, autor pokazuje da je ono bilo dio prirodnoga i neizbježnog procesa, a ne plod političke nezrelosti ili potreba stranih obavještajnih službi. Ideološko-političke razlike koje su bile potisnute u doba uoči rata, nazrijevale su se u samome ratu, a neminovno su ponovno izbile u prvi plan čim su se protagonisti predratnoga i ratnog političkog života smjestili u zemljama koje su im dale utočište i osigurali minimalne pretpostavke za egzistenciju. Izvanjske okolnosti, poput svjetskoga ideološkog sukoba, hladnoga ili Korejskog rata samo su akcidentalno utjecale na oblikovanje hrvatskih političkih organizacija koje su, usprkos djelovanju jugoslavenske, pa i drugih tajnih službi, u najvećoj mjeri nastajale u skladu s odnosima i zakonitostima nastalima unutar hrvatske zajednice. Budući da su hrvatski emigranti i njihove organizacije u pravilu pokazivali potpunu nezainteresiranost za politički razvitak i političke odnose u novim domovinama, na njihovo organiziranje i djelovanje nisu bitnije utjecali ni narav tamošnjih sustava i režima.

Ključne riječi: *hrvatsko iseljništvo, hrvatska politička emigracija, političko organiziranje, političke stranke*

---

¹ X. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, Zagreb, 15. 16. i 17. siječnja 1970. Prema autoriziranim tekstovima magnetofonskog zapisnika. Ur. Milovan Baletić i Zdravko Židovec, Vjesnik, Zagreb, 1970., 50.

Uvod

Kao i povijest nekih drugih naroda koji u 19. i u dobrane dijelu 20. stoljeća nisu imali vlastite države, i hrvatska je povijest tog doba obilježena fenomenom političke emigracije. Ona je bila osobito brojna u jugoslavenskom razdoblju: već je predratna, monarhistička Jugoslavija nametnula teror koji je uvjetovao masovnu hrvatsku (i ne samo hrvatsku nego i makedonsku, i crnogorsku, a dijelom i albansku) političku emigraciju; poratna komunistička Jugoslavija taj je problem samo zaoštrila. Zato skoro nevjerovatno zvuči podatak da je sam jugoslavenski komunistički režim priznavao stotine tisuća svojih protivnika koji su spas potražili u izbjeglištvu. U autoriziranom predavanju o tzv. općenarodnoj obrani i društvenoj samozaštiti, održanom 1976. u Zagrebu, general-pukovnik Jugoslavenske narodne armije Ivan Dolničar ustvrdio je: „U zapadnim zemljama (Evropa, Amerika, Australija) nalazi se oko 230.000 političkih emigranata (120.000 ratnih i 110.000 posleratnih), od kojih je oko 12.000 ekstremnih, među kojima je oko 2.000 obučenih diverzanzata.“² U taj broj, dometnuo je Dolničar, nije uvrštena „informbiroovska emigracija [koja] je brojno mnogo manja, ali je politički veoma aktivna u borbi protiv našeg samoupravnog socijalističkog društva.“³

Budući da postoje procjene o tome da je od 1945. do 1975. u inozemstvo otišlo oko 800.000 osoba s područja današnje Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine,⁴ spomenuti Dolničarev broj možda i ne treba olako odbaciti. A ako se ima na umu da njegovo predavanje nije bilo namijenjeno javnosti, niti je (usred Zagreba, ali na srpskom jeziku) tiskano za javnost, a ne zaboravljajući pritom da je tijekom tri desetljeća nakon Drugoga svjetskog rata priličan broj izbjeglica iz 1945. i prvih poratnih godina umro, spomenute brojke treba promatrati u odnosu na ukupan broj stanovništva Jugoslavije. Prema popisu iz 1971. godine, ona je imala ukupno 20.522.972 žitelja.⁵ Do 1976. se taj broj nešto povećao, ali i usprkos tom povećanju jasno je da iz Dolničarevih podataka proizlazi kako su jugoslavenske vlasti priznavale da na svakih stotinu stanovnika Jugoslavije dolazi jedan politički emigrant (zapravo njih oko 1,1 - 1,2, a možda i više, ovisno o procjeni pripadnika informbiroovske emigracije). Kad se tomu pribroji mnoštvo političkih uznika –

---

² I. DOLNIČAR, *Sprega spoljnog i unutrašnjeg neprijatelja u vođenju specijalnog rata protiv naše zemlje*. Za internu upotrebu. Narodno sveučilište grada Zagreba, Centar za obuku iz općenarodne obrane, Zagreb, 1976., 16.

³ Isto, 17.

⁴ Jure PRPIĆ, „Iseljena Hrvatska: trideset krvavih godina, 1945-1975“, *Hrvatska revija – Jubilarni zbornik 1951. – 1975*. Ur. Vinko Nikolić, München – Barcelona, 1976., 340.; Berislav JANDRIĆ, „Stajališta hrvatske političke emigracije o Hrvatskom proljeću iznesena u najznačajnijem emigrantskom časopisu *Hrvatskoj Reviji*“, *Časopis za suvremenu povijest*, 35/2003., br. 2, Zagreb, 2003., 442.

⁵ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1971. godini: Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije – podaci po naseljima i opštinama*. Knjiga II. Prir. Dragana Grabeljšek i dr., Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1994., 11.

o kojima ne postoje egzaktni i pouzdani podaci, ali je po mnogim procjenama Jugoslavija i u tom pogledu prednjačila u odnosu na zemlje tzv. realnog socijalizma – onda to priznanje brojnosti otvorenih i odlučnih protivnika države i režima postaje još rječitije.

Mogle su izjave poput Dolničareve, doduše, služiti i kao opravdanje za raširen sustav nedemokratskih i represivnih mjera, pa možda i opravdavati zahtjeve vojnih krugova za povećanjem udjela u proračunu, ali ne valja previđati njihovu političku dimenziju: one su ujedno implicirale postojanje svijesti samih nositelja vlasti o tome da se i jugoslavenska država i njezin komunistički režim održavaju samo organiziranim nasiljem i institucionaliziranom neslobodom. A to su ključni atributi sustava koji je obilježio to razdoblje hrvatske povijesti, položaj hrvatskog naroda, pa samim time i sudbinu poslijeratne hrvatske političke emigracije.

Ona je zapravo nastala na netipičan način: nije posrijedi bio planirani i organizirani odlazak politički angažiranih i borbenih pojedinaca ili grupica u tuđi svijet, nego se radilo o posljedici sloma Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u svibnju 1945. godine. Obnova jugoslavenske države i ustoličenje komunističkog režima nagnali su mnoštvo Hrvata – kao i pripadnika drugih naroda s područja obnovljene, sada donekle i teritorijalno proširene Jugoslavije – da spašavaju goli život pred neselektivnim pokoljem koji su smislile, organizirale i provele jugoslavenske vlasti. U jednom će se dijelu ona u tuđem svijetu u prvi mah nasloniti na različite hrvatske organizacije koje su u nizu zemalja postojale još iz predratnog doba, ali se neće zadovoljiti ni nazivom, a kamoli ustrojem tih hrvatskih udruga (pri čemu iznimku čini Hrvatska seljačka stranka koja je mrežu svojih ogranaka još prije rata raširila u inozemstvu).

Kasnije će se ta nova hrvatska politička emigracija pomlađivati brojnim pojedincima i skupinama koje su najčešće zbog terora i nasilja jugoslavenskoga komunističkog režima odlazili u inozemstvo, pa se uključivali u borbu protiv Jugoslavije i totalitarnoga komunističkog poretka. Nema sumnje da je među njima bilo i onih koji su odlazili primarno iz gospodarskih, ponekad i iz pustolovnih pobuda, pa su se zbog raznih okolnosti i razloga pridružili politički angažiranom dijelu emigracije. No, za našu temu – početno organiziranje poratne hrvatske političke emigracije – ponajprije je važan onaj prvi veliki val nastao u proljeće 1945., val čiji su pripadnici ideološki i politički oblikovani uoči svjetskog rata i u doba NDH. U jednom je dijelu riječ o pristašama Hrvatske seljačke stranke, ali su većinu ipak činili ljudi koji su sudjelovali u političkom životu i u oružanim snagama NDH. Zato je njihovo poratno ponašanje i organiziranje nemoguće shvatiti ako se previde osobni, politički, kulturno-povijesni i gospodarski odnosi koji su nastali u predratno i napose u ratno doba. Istodobno je nužno na umu imati svjetske vojno-političke, ideološke i gospodarske konflagracije koje su utjecale koliko na poglede i pothvate tog naraštaja hrvatskih političkih emigranata toliko i na strategiju i taktiku njihova glavnog neprijatelja – komunističke Jugoslavije.

1. Jugoslavija kao etičko, političko i historiografsko mjerilo

Odlazak u emigraciju radi ostvarenja političkih ciljeva uvijek je bio nevoljki izbor i posljedica teških, u pravilu očajnih prilika u domovini, a skoro uvijek je uključivao ne samo tegoban život pod tuđim suncem nego i optužbe, klevete, difamacije i diskvalifikacije. No, kad je o Hrvatima riječ, u tom je pogledu ipak bilo razlika: u posljednjih stotinjak godina uvijek su kleveta i optužaba bili pošteđeni oni hrvatski politički emigranti koji su se borili za nastanak nekog oblika jugoslavenske države, poput Frana Supila, Ante Trumbića, Ivana Meštrovića i njihovih suradnika iz Jugoslavenskog odbora,⁶ ili su težili njezinu reformiranju, kao što su to činili, primjerice, politički emigranti iz kruga oko Hrvatske (republikanske) seljačke stranke.⁷ Jugoslavija je i stvaranjem mitova i idealiziranih predodžaba naknadno gradila legitimitet koji nikad ne bi mogla dobiti demokratskim metodama. Jer, nije u krivu bio novinar i publicist Josip Horvat, koji nipošto nije spadao u načelne i bezuvjetne protivnike Jugoslavije i jugoslavenstva, kad je upozorio na to da raspoloženje dijelova političke elite pri koncu Prvoga svjetskog rata ne valja poistovjećivati s raspoloženjem hrvatskog naroda: tri hrvatske generacije, zapisao je Horvat nekoliko desetljeća kasnije, propovijedale su, „čak i ispovijedale“ jugoslavenstvo, a unatoč tome u trenutku nastanka jugoslavenske države tu ideju nije prihvaćao ni jedan posto pučanstva.⁸

---

⁶ Opš. Ferdo ŠIŠIĆ, *Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu. Zbirka akata i dokumenata*, Matica hrvatska, Zagreb, 1920.; Milada PAULOVA, *Jugoslavenski odbor. Povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914. – 1918.*, Prosvjetna nakladna zadruga, Zagreb, 1925.; Nikola STOJANOVIĆ, *Jugoslavenski odbor: članci i dokumenti*, Nova Evropa, Zagreb, 1927.; F. ŠIŠIĆ, *Predratna politika Italije i postanak Londonskog pakta (1870-1915)*, Jadranska straža, Split, 1933.; *Jugoslavenski odbor u Londonu, u povodu 50-godišnjice osnivanja. Zbornik radova*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1966.; Dragovan ŠEPIĆ, *Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914-1918*, Školska knjiga, Zagreb, 1970.; *Frano Supilo: Politički spisi. Članci, govori, pisma, memorandumi*. Priredio D. Šepić, Znanje, Zagreb, 1970.; Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić. Politička shvaćanja i djelovanje*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1986.; I. PETRINOVIĆ, *Politička misao Frana Supila*, Književni krug, Split, 1988.; Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje, 3. dopunjeno izdanje. Sabrana djela Ivana Meštrovića*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1993. i dr.

⁷ Budući da je malo nakon povratka iz emigracije 1923./24. priznao stanje stvoreno Vidovdanskim ustavom, a uskoro ušao i u jugoslavensku vladu, splasnule su optužbe kojima su jugoslavenski političari i novinstvo optuživali Stjepana Radića tijekom njegova boravka u inozemstvu, iako je otamo davao mnoge pomirljive izjave. Sličnu su sudbinu petnaestak godina kasnije doživjeli njegovi bliski suradnici odnosno suradnici njegova nasljednika Vladka Mačeka, Juraj Krnjević i August Košutić: iako su u prvome emigrantskom razdoblju i oni nazivani „izdajicama“, takvima su u jugoslavenskoj javnosti i historiografiji prestali biti čim su se izjasnili za reformiranje Jugoslavije. Opš. Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Binoza, Zagreb, 1936.; Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Izdalo Kulturno-historijsko društvo „Hrvatski rodoljub“, Zagreb, 1942.; Ivan MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, 4. dop. izd. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990.; Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918. – 1941. (Knjiga prva, 1918. – 1928.; knjiga druga 1929.1941.)*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.

⁸ J. HORVAT, *Hrvatski panoptikum*. Drugo izdanje, Globus, Zagreb, 1982., 216.

Politički razvitak u idućim godinama i desetljećima samo je potvrdio da je taj Horvátov „jedan posto“ bio na krivome putu. A stalni otklon nesrpskih naroda, osobito otklon i otpor koji je u odnosu na Jugoslaviju od prvih dana pokazivao hrvatski narod, jedan od ključnih oblikovatelja moderne srpske političke misli, srpski književnik, akademik i politički ideolog Dobrica Ćosić opisao je pojmom – građanskog rata. Prema Ćosićevim riječima: povijest jugoslavenske države od 1918. zapravo je povijest permanentnoga građanskog rata koji je s vremena na vrijeme poprimao oružane oblike.⁹ Usprkos tomu su ideolozi i protagonisti jugoslavenstva privrženost Jugoslaviji uzimali kao glavno mjerilo, pa sustavno promicane predodžbe o spomenutim pojedincima kao uzornim rodoljubima i mudrim političarima nisu pomutili ni dokumenti o novčanim i drugim potporama koje su neki od njih dobivali od stranih sila.¹⁰ Ugled im nisu narušile ni spoznaje o njihovoj spremnosti da razne nagodbe postignu ne samo sa Srbijom nego i s drugim državama, pa i kad je to uključivalo žrtvovanje područja koja su narodnosno i povijesno spadala u hrvatske zemlje. Tako je, primjerice, Supilo u više navrata izražavao pripravnost da Italija bude i hrvatskim područjima nagrađena za pomoć pri stvaranju Jugoslavije,¹¹ a Trumbić je bio doveden u situaciju da – nesumnjivo nevoljko – na dokument o isplati te nagrade stavi svoj potpis, time što je 1920. u Rapallu prinio žrtvu na jugoslavenskome oltaru. Kraljevini Italiji su tada, pored Trsta, Gorice, Gradiške i dijela Kranjske, pripojeni i Istra bez Kastva, te grad Zadar i otoci Cres, Lošinj, Lastovo i Palagruža, a stvorena je i Slobodna Država Rijeka koja će 1924. postati dijelom Italije.¹²

Za potrebe očuvanja jugoslavenskog mita u idućim desetljećima školarci uglavnom neće učiti da ni krupnom teritorijalnom žrtvom učinjenom u Rapallu neće prestati talijanska okupacija, koja je, inače, trajala znatno dulje nego talijanska okupacija uspostavljena 1941. godine,¹³ o kojoj do danas zvone sva zvona. Enciklopedije, leksikoni i školski udžbenici uvijek su bogato nagrađivali spremnost na žrtvu u interesu Jugoslavije, pa u skladu

⁹ D. ĆOSIĆ, *Srpsko pitanje. Prva knjiga*, Filip Višnjić, Beograd, 2002., 91.-92.

¹⁰ Općepoznato je da je Jugoslavenski odbor dobivao pomoć Kraljevine Srbije, a ni potpora Francuske i Velike Britanije nije se svodila samo na izraze simpatije.

¹¹ Objašnjavajući zašto je za stvaranje Jugoslavije spreman podnijeti i teritorijalne žrtve, Supilo je 10. lipnja 1917. pisao Gaetanu Salveminiju: „Dopuštam kompenzacije onima koji će nam pomoći da se oslobodimo i ujedinito i koji treba da budu sutra naši saveznici i prijatelji, bilo iz ljubavi ili nužde, protiv zajedničkog neprijatelja, utoliko više što nam stoji na vratu.“ (*Frano Supilo: Politički spisi. Članci – govori – pisma – memorandumi*. Prir. D. Šepić, Znanje, Zagreb, 1970., 534.) To nije bio jedini slučaj da je Supilo izražavao spremnost pristati na to „da Jugoslaveni nagrade Italiju ako im ona pomogne da se oslobode i ujedine i isticao da će nova jugoslavenska država početi u tome za primjerom Cavoura koji je žrtvovao Nicu i Savoju da dobije pomoć Francuske, ali nikako nije htio precizirati teritorije i granice.“ (D. ŠEPIĆ, *Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914-1918*, 226. i dr.)

¹² O tim pitanjima postoji obilna literatura. Posebno treba upozoriti na knjigu Vojislava JOVANOVIĆA, *Rapalski ugovor, Zbirka dokumenata*, Jadranski institut JAZU, Zagreb, 1950.

¹³ Opš. Šime PERIČIĆ, „Prilog poznavanju talijanske okupacije Dalmacije od 1918. do 1923. godine“, *Radovi Instituta JAZU*, sv. XX., Zadar, 1973., 7.-48.

s time u tim publikacijama i u većini djela standardne historiografije čak ni danas, kad bi trebalo očekivati da se događaji i procesi ne promatraju iz jugoslavenske vizure, nikad *kvislinzima* niti stranim plaćenicima nisu nazvani ni ti političari, a ni komunisti hrvatskoga podrijetla koji su se stavili u službu svjetske komunističke revolucije, pa su – kao posve netipični politički emigranti – pripadali i stranim komunističkim partijama ili su u svojstvu partijskih profesionalaca odlazili na ideološko-političku i obavještajnu poduku u Sovjetski Savez odnosno o trošku Komunističke internacionale agitrali diljem Europe, pritom čak i ratujući za tuđe interese u Oktobarskoj ili mađarskoj boljševičkoj revoluciji odnosno u Španjolskome građanskom ratu.¹⁴

Drugačije je bilo s onima koji su odlazili u emigraciju da bi se borili za samostalnost i državnu neovisnost Hrvatske. Jednog od prvaka Stranke prava, Eugena Kvaternika, koji je pomoć za oslobođenje Hrvatske tražio u Rusiji i u Francuskoj, od Talijana, Poljaka i svakoga od koga je mislio da će je možda dobiti, njegovi su politički protivnici optuživali kao bezumnika i stranog plaćenika. Ako ga se nakon stvaranja jugoslavenske države nije moglo koristiti kao simbol otpora Austriji odnosno Germanstvu kao takvome ili kao zastavu komunističke revolucije,¹⁵ Kvaternik je bio uglavnom prešućivan, pa je literatura o njemu u tom razdoblju dosta oskudna. Njegov dnevnik nije u cijelosti objavljen ni danas, a prvi izbor njegovih spisa svjetlo je dana ugledao tek 1971., u doba Hrvatskog proljeća.¹⁶ Sličnu je sudbinu doživio i Ante Starčević koji, doduše, nije boravio u emigraciji: i oni jugoslavenski komunistički aktivisti i političari, poput uglednoga književnika i člana najviših tijela komunističke partije Miroslava Krležu, koji su o Starčeviću ponekad znali napisati vrlo pohvalne ocjene, nerijetko su zorno pokazivali da im je njegov lik važan ponajprije kao propagandni instrument, a ne kao nacionalni velikan ili simbol hrvatske narodne borbe i prirodne težnje za stvaranjem vlastite države.¹⁷

¹⁴ U tom pogledu nikakvu bitnu promjenu ni nakon sloma komunizma i raspada Jugoslavije nisu doživjele historiografske i udžbeničke predodžbe o Vladimiru Čopiću, Stjepanu i Đuri Cvijiću, Pavlu Gregoriću i sl.

¹⁵ U takvom pokušaju interpretiranja Eugena Kvaternika, Ante Starčevića i pravaštva uopće, prednjačili su August Cesarec i Miroslav Krleža koji su – kako ističe Zorica Stipetić, povjesničarka i istaknuta članica Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske – nastojali istrgnuti pravašku ideologiju iz ruku frankovaca, ustaša i klerofašista. (Z. STIPETIĆ, „Komunisti i nacionalna povijest. August Cesarec protiv krivotvorenja nacionalne povijesti“, *Naše teme*, 25/1981., br. 11, Zagreb, 1981., 1743.-1757.)

¹⁶ *Eugen Kvaternik: Politički spisi. Rasprave, govori, članci, memorandumi, pisma*. Priredila Ljerka Kuntić, Znanje, Zagreb, 1971.

¹⁷ U svojim leksikografskim marginalijama Krležu je ocijenio kako je 50 enciklopedijskih redaka za Eugena Kvaternika „mnogo“, jer je to: „Fetišizam kakvima naša rodoljubiva historiografija obiluje. Halucinantno bolesno. Dizati ustanak i kruniti se za hrvatskoga kralja u Rakovici, oktobra 1873! [sic! 1871., op. T. J.] Podatak lišen svakog zdravog razuma. Kakav ‘misticizam’! Čista shizofrenia.“ Za Starčevića je Krleža na istome mjestu konstatirao: „120 redaka, od toga 70 redaka citata. Da se skрати na maksimum 40 redaka sa citatima zajedno.“ Istodobno je za srpskog pjesnika Branka Radičevića zabilježio da je „75 redaka u svakom slučaju suviše, skratiti najviše na 40.“ („Iz Krležine baštine – Marginalije uz tekstove za Opću enciklopediju /drugi dio/“. Priredio Josip Šentija, *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, knj. 8, Zagreb, 1999., 212.-213., 267., 269.) Jednostavni račun pokazuje, dakle, kako tužno su u Krležinim predodžbama Kvaternik i Starčević prolazili na istoj vagi s Brankom Radičevićem.

Dok su kao borci za slobodu slavljani oni hrvatski omladinci koji su kao pristaše tzv. narodnog jedinstva i integralnog jugoslovenstva uoči Prvoga svjetskog rata bježali u Srbiju i stupali u srpsku vojsku, državnu upravu ili obavještajnu službu, nasuprot njima su kao izdajice i tuđinske sluge bili i ostali obilježeni pripadnici protujugoslovenske hrvatske političke emigracije nastale odmah nakon Prvoga svjetskog rata, koja se u idućim godinama okupljala oko Hrvatskoga komiteta odnosno oko nekolicine izbjeglih hrvatskih političara i bivših austro-ugarskih časnika.¹⁸ Slični, ali ipak puno mračniji epiteti bit će dani novomu hrvatskom izbjegličkom valu koji je organizirane oblike dobio nakon Šestosiječanjske diktature. Za taj val, koji je politički i propagandno, a u skladu s duhom vremena nerijetko i oružano, nasilnim akcijama, diverzijama i atentatima, nastupao pod imenom *Ustaša – hrvatska revolucionarna organizacija* (dok je u nekim državama javno djelovao pod nazivom *Hrvatski domobran*),¹⁹ do danas će biti pridržani pojednostavljeni atributi koji su redovito, nekad svjesno, a nekad nesvjesno, otkrivali Jugoslaviju i jugoslovenstvo kao polazište i kao vrijednosno mjerilo.

„Obsjeniti prostotu“ (Starčević) u tom kontekstu nisu kadre nikakve pseudodemokratske fraze o fašizmu i demokraciji, jer da je ta kritika i osuda u biti dolazila s jugoslovenskih pozicija i bila argumentirana jugoslovenskim razlozima, jasno se vidi iz činjenice da su i taj val i njegovi pripadnici ovlaš, bez krzmanja i skoro po automatizmu nazivani *kvislinzima*, domaćim izdajicama i slugama fašističkih okupatora, dok *kvislinzima*, domaćim izdajicama ili slugama okupatora nikad, ne samo u Jugoslaviji nego i u Hrvatskoj do dana današnjega nisu nazvani oni koji su Jugoslaviju pretpostavljali Hrvatskoj, oni koji su u Hrvatskoj 1918. – 1941. i kasnije provodili politiku Beograda, zagovarali monarhističku ili komunističku diktaturu te gušenje hrvatskoga nacionalnog identiteta i kulture, pa ni oni koji su žicom, nožem i vješalima od 1918. do 1990. progonili zagovornike uspostave demokracije i neovisne hrvatske države. A kako je poslijeratna hrvatska politička emigracija u velikoj mjeri nastala baš od ostataka desetkovanih „kvislinga, domaćih izdajica i sluga fašističkih okupatora“, bilo je neminovno da se te iste oznake i dis-

¹⁸ O tim hrvatskim izbjegličkim skupinama još nema zaokruženih historiografskih radova. Pojedine fragmente objavili su Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941.*, Hrvatski institut za povijest – Školska knjiga, Zagreb, 2006.; Stjepan MATKOVIĆ, „Životopis časnika Stjepana Duića“, *Politički zatvorenik*, 14/2004., br. 145, travanj 2004., 19.-24. i br. 146, svibanj 2004., 30.-34.; S. MATKOVIĆ, *Izabrani portreti pravaša*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011. i dr.

¹⁹ O nastanku i djelovanju ustaškog pokreta opš. Mijo BZIK, *Ustaška borba. Od prvih dana ustaškoga rada do Poglavnikova odlaska u emigraciju. Počeci i bit ustaškoga pokreta*, Državni izvještajni i promičbeni ured, Zagreb, 1942.; Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove autobiografije*, Knjižnica Hrvatske revije, Buenos Aires, 1960.; Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb, 1978.; *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića* [priredio dr. Jere Jareb], izdavač Mirko Šamija, Cleveland, 1982.; James J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927. – 1937.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010. (prijevod izvornog izdanja *Italian Support for Croatian Separatism 1927–1937*, Garland Publishing Inc. New York, 1987.); M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941.* i dr.

kvalifikacije protegnu i na nju, pa će sve do 1990. ona u jugoslavenskoj propagandi biti „neprijateljska fašistička emigracija“.²⁰

Kao vrlo djelotvorno sredstvo političke propagande koje je svoje adresate oslobađalo obveze da utvrđuju činjenice, razmišljaju o njima i zauzimaju etička stajališta (pa onda, posljedično, negativno sude i o Jugoslaviji kao državi i o komunističkome režimu koji ju je držao na okupu), tu diskvalifikaciju o protujugoslavenskoj „fašističkoj emigraciji“ prihvaćali su i neki inozemni promatrači koji su simpatizirali i Jugoslaviju i komunizam, a koji su htjeli da ih se smatra odgovornim ljudima i intelektualcima.²¹ Uostalom, i danas se malo tko sablažnjava kad se hrvatskoj političkoj emigraciji iz razdoblja nakon Drugoga svjetskog rata opet prišije takav atribut, pa je, primjerice, posve nezapaženo i bez ikakve reakcije prošlo nazivanje hrvatske političke emigracije „fašističkom“ u uspomnama jugoslavenskoga komunističkog dužnosnika Branka Mikulića, koje su u dnevnom tisku prikazane u prosincu 2016. godine.²²

2. Razlike nakratko zatomljene izvanrednim prilikama

Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske u travnju 1941. diljem hrvatskih zemalja izazvalo je izraze zadovoljstva. U tom se pogledu ilustrativnom može smatrati ocjena nekadašnjeg urednika *Glasa Koncila*, don Živka Kustića. Poznat po svojoj izrazitoj kritičnosti prema ustašama i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (kao i prema jugoslavenskim partizanima i komunističkoj Jugoslaviji), on je pola stoljeća nakon Drugoga svjetskog rata napisao: „Oduševljenje koje je uslijedilo nakon proglašenja suverene hrvatske države, na onaj Veliki četvrtak 10. travnja 1941., bilo je tako iskreno i tako sveobuhvatno da se s

---

²⁰ Osim svakodnevne upotrebe u medijima, tim se terminom poslužio, primjerice, i Milo BOŠKOVIĆ, *Antijugoslovenska fašistička emigracija*, Sloboda, Beograd, 1980. Kad je jugoslavenski komunistički režim u obračunu s hrvatskom političkom emigracijom imao neke druge račune, onda se povremeno posezalo i za drugim atributima. Tako je, primjerice, u sklopu nastojanja da se ublaži kritika Jugoslavije iz Moskve i njezinih satelita nakon Rezolucije Informbiroa (1948.), u procesu Božidar Kavrana i većoj skupini hrvatskih emigranata iz „Akcije Deseti travnja“, jugoslavenski režim propagandno težište stavio na „zapadne imperijalističke i ratnohuškačke elemente“ koji su, tobože, začetnici i pokrovitelji hrvatske akcije. U tom je smislu koncipirana i propagandna knjiga *Terorističke i špijunske akcije protiv FNR Jugoslavije. Otkrića sa zagrebačkog procesa protiv ustaške terorističko-špijunske grupe Kavran-Miloš*. Izd. Društvo novinara SR Hrvatske, s. l. & s. a. [Zagreb, 1948.]

²¹ Klasičan je primjer filozofa Ernsta Blocha, koji je u razgovoru za ugledni hamburški *Der Spiegel*, 29/1975., br. 6, 3. veljače 1975. ustvrdio kako su skoro svi Hrvati u SR Njemačkoj – a bilo ih je u to doba tamo nekoliko stotina tisuća – zapravo fašisti („Die Kroaten, die in der BRD leben, sind fas alle Faschisten“), dok da nije siguran vrijedi li to i za njihove sunarodnjake u domovini. Usp. polemički odgovor F. Tuđmana u: F. TUĐMAN, *Usudbene povjestice*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1995., 312.-317.

²² Zlatko TULIĆ, „Kobne godine Branka Mikulića“, *Večernji list*, 58/2016., br. 18988, Zagreb, 4. prosinca 2016., 14.-16. prenio je, naime, dijelove Mikulićevih zapisa redigiranih početkom 90-ih godina 20. stoljeća, u kojima taj bivši visoki partijski dužnosnik govori, između ostaloga, o osudama za „rasturanje propagandnog materijala fašističke emigracije“. Kao što je Mikuliću bilo normalno emigraciju (očito ne samo hrvatsku!) nazivati „fašističkom“, autor prikaza nije smatrao potrebnim taj atribut ocijeniti zazornim, a nije objavljena ni reakcija kojeg od čitatelja toga zagrebačkog lista.

pravom može tvrditi kako je velika većina stanovništva na hrvatskom području prihvatila novu državu kao ostvarenje svoje političke volje. Onoga travnja nije proveden formalni referendum, ali, da ga je bilo moguće provesti, rezultati bi se jedva razlikovali od referenduma kojim se je u ovo doba hrvatski narod izjasnio za nezavisnost sadašnje svoje države. Nevolja je bila u tome što borci za hrvatsku nezavisnost nisu imali mnogo birati, a državna nezavisnost, osobito u ratnim prilikama, ne postiže se bez jakih saveznika.²³

Takvo je raspoloženje bilo posljedicom mnoštva raznih razloga. Ne valja u tom kontekstu podcijeniti široko raširenu nadu da bi Hrvati u novim okolnostima možda mogli izbjeći ratni požar koji se u proljeće 1941. širio Europom, ali je nesumnjivo najvažnije bilo uvjerenje da je uspostavom vlastite države ostvaren cilj za koji su tijekom pretходnih desetljeća podnesene velike žrtve. Travanjski događaji 1941. označili su nestanak jugoslavenske države koju je većina Hrvata doživljavala kao tamnicu, a pored hrvatskih (i makedonskih, pa i drugih) nacionalista, „tamnicom naroda“ su je sve do sredine 30-ih godina 20. stoljeća najotvorenije nazivali pripadnici Komunističke partije Jugoslavije – Sekcije Komunističke internacionale. Jedan od intelektualnih prvaka jugoslavenskoga komunističkog pokreta Miroslav Krleža u povodu knjžice Rajka Jovanovića *Glavnjača kao sistem* na umjetnički snažan način je opisao društveni i politički život prve Jugoslavije:

„Stvaranje Države daje u stvarnosti ovakvu sliku: 24 političke smrtne osude, 600 političkih ubijstava, 30.000 političkih uapšenja, 3.000 političkih emigranata i bezbrojnu masu političkih izгона.

Kada se batinaju politički kažnjenici u masama, kad se siluju uapšene žene, a nepopustljive kad se proglašuju službeno ‘prostitutkama’, kada se djeca zatvaraju s provalnicima, i kada se iskazi pišu krvavim zubalom, onda se to zove – Objavljenje naše rasne Svečovečanstvenosti: Gesta Dei per Jugoslavennos!

Pred našim očima ubijaju se politički uapšenici i nestaju netragom iz zatvora; tuberkulozni ljudi zatvaraju se u betonske samice pune vode, vlasti se groze Dunavom, ljudi se dave, biju batinama, vrećama punima pijeska, žilama, kundacima i bokserima, ljudi se vežu naglavce i zatvaraju u dimnjak, po četiri čovjeka žive na prostoru od jednog kvadratnog metra, i sve to traje već punih deset godina, a da se do današnjeg dana nije još našao nitko da napiše sistematski prikaz ovog našeg rasnog, vidovdanskog, clarvoyantskog paklenog misterija.²⁴

²³ Ž. KUSTIĆ, „Iskreno oduševljenje na Veliki četvrtak 10. travnja 1941.“, *Panorama*, br. 102, Zagreb, 10. travnja 1996., 46.

²⁴ M. KRLEŽA, „Glavnjača kao sistem“, u: *Deset krvavih godina i drugi politički eseji. Sabrana djela Miroslava Krleže*, sv. 14-15, Zora, Zagreb, 1957., 612.-614. Na vrlo sličan način je u povodu Jovanovićeve knjige pisao i Ognjen PRICA, „Strahote režimske cenzure“, *Borba*, br. 75, 31. X. 1928., u: O. PRICA, *Izbor članaka*. Prir. Nusret Seferović, Kultura, Beograd, 1960., 27.

Ni za drugo desetljeće postojanja te države Krleža nije našao povoljniju ocjenu. I njega, piše on, najslikovitije ilustriraju slični rekviziti: „Krvavi bubrezi, polomljene kosti, prebijena rebra, batine i umorstva u policijskim hapsanama. Gramofoni kod noćnog preslušavanja, mučenja, igle pod noktima, žeravica pod tabanima, čikovi u očima, pendrek na poslu, kundačenje, strijeljanje, vješala. Ljudi u dimnjacima, izbijena zubala, mrtvaci po ulicama, noćni prepadi, osude, tjeralice, hapšenja, zveket lanaca, puni zatvori, u jednu riječ: kraljevska pomrčina koja je trajala više od dvadeset godina.“²⁵

Zato je hrvatsko oduševljenje zbog sloma Jugoslavije bilo posve prirodna i logična reakcija. Nasuprot tome, bilo je posve neprirodno očekivati od Hrvata da brane tu i takvu državu, i da prema njoj osjećaju etičke ili kakve druge obveze, odnosno da se u odnosu na nju osjećaju kao izdajice ili *kvislinzi*.²⁶ To je razlog da su oni na svim izborima održanima između dva svjetska rata većinom glasovali za oporbene, hrvatske nacionalne stranke.²⁷ Istodobno su ti izborni rezultati – a napose skupštinski iz 1927. i općinski u Banovini Hrvatskoj iz 1940. – pokazivali da se birači vode u prvom redu hrvatskim nacionalnim programom, i da krivo imaju oni hrvatski politički i stranački prvaci koji izborne rezultate tumače kao potporu pojedinim stranačko-političkim koncepcijama, pa čak i kao izvorište tobožnjega osobnoga legitimiteta, legitimiteta „prvaka“ i „vođa“.²⁸ Poput Vladka Mačeka u drugoj polovici 30-ih godina 20. stoljeća, koji je izborne pobjede tumačio ponajprije kao potporu svojoj osobi i svojoj stranci, slično će se dogoditi i nakon proglašenja NDH: ulogu poglavnika Ustaškog pokreta i položaj poglavara države koju je većina Hrvata u prvi mah prihvatila kao svoju, Ante će Pavelić i u poratnom razdoblju posve pogrešno tumačiti kao izraz tobožnjeg legitimiteta za daljnje vođenje hrvatske nacionalne politike. To će i u doba poratne emigracije dovoditi do novih razroznosti, nesuglasica i potresa, s dalekosežnim posljedicama.²⁹

²⁵ M. KRLEŽA, „O parlamentarizmu i demokraciji kod nas“, *Deset krvavih godina*, 465.-466.

²⁶ Postoji mnoštvo diplomatskih izvješća i izjava vodećih hrvatskih političara (Mačeka, Košutića, Trumbića i dr.), koje su upozoravale na to da će Hrvati, ogorčeni zbog svoje obespravljenosti u Jugoslaviji, prvom zgodom prihvatiti bilo čiju pomoć te se u slučaju napadaja na Jugoslaviju čak i oružjem odmah okrenuti protiv te države.

²⁷ Rezultate različitih izbora v. u: R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, passim; Tomo JANČIKOVIĆ, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, vl. naklada, Zagreb, 1939.; Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929*, Institut za savremenu historiju-Narodna knjiga, Beograd, 1979.; Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918. – 1941.*, passim.

²⁸ Karizmatični je Stjepan Radić nakon priznanja države i režima (1925.) na skupštinskim izborima 1927. izgubio skoro trećinu glasova, a politički procesi i rezultati općinskih izbora u Banovini Hrvatskoj 1940. pokazuju da su Vladko Maček i Hrvatska seljačka stranka ubrzano gubili potporu u korist hrvatskih nacionalista i komunista.

²⁹ Zbog prostornih ograničenja ovdje neće biti moguće navesti mnoštvo prigovora koji su Mačeku s jedne, a Paveliću s druge strane upućivani u emigraciji zbog njihova svojanja „legitimiteta“ i polaganja prava na vodeću ulogu. U rukopisu svoje još neobjavljene višesveščane knjige *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, koju mi je ljubavno stavio na uvid, na čemu mu se i ovdje zahvaljujem, Kazimir Katalinić navodi neke od tih primjera, ali upozorava i na druge političke, psihološke i sociološke razloge tih prijevora.

Početno oduševljenje uspostavom hrvatske države u travnju 1941. već od prvih su dana slijedila razočaranja raznih vrsta. Talijansku aneksiju dijela hrvatskoga narodnog područja, mađarsku okupaciju Međimurja i njemačko-talijansko nadmetanje na štetu suvereniteta i stabilnosti mlade države pratili su krupni unutarnji nedostaci: autoritarni režim, kult poglavnikove osobe, obespravljivanje pojedinih nacionalnih i vjerskih manjina, manjak pravne sigurnosti, teške prehrambene i uopće gospodarske poteškoće, korupcija te razbuktavanje srpske, a od njemačkog napada na SSSR u lipnju 1941. još i komunističke pobune, povećavali su negodovanje i neraspoloženje i hrvatskog pučanstva. No, to pučanstvo se u većini još zadugo nije bilo spremno pridružiti pobuni i oružanoj borbi. Zato su one tijekom 1941. i 1942. imale pretežno srpski značaj te je i duboko u 1942. godini u mnogim područjima NDH postojala četničko-komunistička simbioza koja se nerijetko otvoreno naslanjala na talijanske posadne snage.³⁰

Član Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ), Edvard Kardelj, izvještavao je 2. kolovoza 1941. o situaciji u Hrvatskoj. „Frankovci“ su, kaže on, uspjeli donekle uhvatiti korijen, pa je partizanski pokret još slab, a Hrvatska „danas za nas najteži teren“. Dobar dio odgovornosti za to snosi i tamošnje partijsko vodstvo koje je zbog različitih razloga propustilo dići na ustanak neke hrvatske pokrajine. „Na kraju“, kaže Kardelj, „još jedna činjenica – za koju se ne može reći da su oni potpuno za nju odgovorni. Postoji razlika u borbenoj spremnosti hrv. i srp. sela. Ako bi mi tu išli po liniji najmanjeg otpora, doveli bi u sukob ta dva sela. *Pošto-poto mi moramo dići u borbu i hrv. sela ili će potpuno uništiti srpska naselja.* A to se bezuslovno može. Kod nekih drugova postoji bojazan od represalija (ne u rukovodstvu), od uništavanja sela i ljudi itd. Baš taj strah najviše koči odlučnije pristupanje mobilizaciji hrv. sela. A ja držim da će baš represalije prebaciti hrv. selo na stranu srp. sela. Teror će bezuslovno dovesti do oružane akcije. - U tom duhu smo i donijeli sada naše konkretne zaključke... Treba izazvati njihovu akciju. *Teror protiv mačekov. podići će čitavu Hrvatsku* [ist. u izv.]. Da se je to prije učinilo, danas bi stajali dalje [sva ist. u izv.].“³¹

Ni provociranje represalija, međutim, nije brzo rezultiralo željenim plodovima. Sredinom studenoga 1941. u pismu Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hrvatsku, Josip Broz Tito je isticao kako je „oslobodilačka borba kod vas još uvijek u uskim okvirima nekoliko partizanskih odreda“, s tim da se, za razliku od Srbije, još „ne pokazuje da hrvatske mase prihvaćaju u širem opsegu našu liniju po pitanju oslobodilačke borbe.“³² Pred Božić 1941. jugoslavenski je partizanski pokret u čitavoj Dal-

³⁰ Opš. Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939. – 1942.*, Libar, Zagreb, 2000., 638.-710. i dr., te tamo navedeni izvori i literatura.

³¹ ZNOR, II/2, dok. 6, str. 28.-34.

³² *Zbornik dokumenata i podataka o Narodno oslobodilačkom ratu*, Vojno-istoriski institut Jugoslovenske armije (dalje: ZNOR), V/2, dok. 9, str. 21.-22.

maciji, uključujući i livanjsko područje, brojio svega oko 250 naoružanih pripadnika.³³ Uskoro su pod vojnu kompetenciju Dalmatinskog štaba, osim Livna, došli i okruzi Bugojno, Glamoč i Tomislavgrad. Na sveukupnu području pod zapovjedništvom tog štaba, sredinom ožujka 1942. partizanske su snage brojale tek 610 ljudi, dok u južnoj Dalmaciji „do Dubrovnika i Kotora“, prema partizanskim podatcima, do tada uopće nije bilo partizanskog pokreta, niti ga sada ima.³⁴ Sredinom prosinca 1941. partizanski odredi u Hrvatskoj nisu imali više od 6.370 pripadnika, s tim da Glavni štab nije imao nikakve izravne veze sa Slavonijom, Hrvatskim zagorjem i Dalmacijom,³⁵ te uz napomenu, da taj broj treba uzeti sa zrnom soli i držati ga prije pretjeranim, negoli točnim. Zanimljivo je da je u to vrijeme, prema partizanskim podatcima, osim spomenutih 250 partizana u Dalmaciji, bilo još tristotinjak u Slavoniji, a u Hrvatskome zagorju svega tridesetak. Izaslanik Vrhovnog štaba i CK KPJ, Ivo Lola Ribar, javljao je 17. ožujka 1942. Titu o situaciji u Hrvatskoj i Vojvodini, napominjući kako čak i u Dalmaciji glavninu partizanskog pokreta „sačinjavaju još uvijek Srbi!“³⁶ a obraćajući se Centralnom komitetu KPH u ime CK KPJ, Tito i Lola Ribar 8. travnja 1942. nalažu da se posebna pozornost posveti „hrvatskim masama“, dodajući: „Žalosna je činjenica da u mnogim hrvatskim krajevima nije još prodrla ni istina o razlici između četnika i partizana...“³⁷

Kao vrhovni komandant Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, Tito je u *Biltenu VŠ narodno-oslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije* i u ljetu 1942. priznavao kako se „u Hrvatskoj i Dalmaciji partizanski pokret odvijao (...) nejednomjerno i dosta sporo. (...) Slaba strana partizanskog pokreta Hrvatske bila je ta što je dugo vremena u odredima učestvovao pretežno srpski element, a vrlo malo Hrvata. Iznimka je bila Dalmacija i Primorje, gdje su partizanski odredi stvoreni od samih Hrvata.“³⁸ Tvrdnja o „skoro samim Hrvatima“ u partizanskim odredima u Dalmaciji, kao što se vidi, zapravo nije bila u skladu s činjenicama niti s podatcima iz interne partijske dokumentacije, ali je zbog propagandnih razloga uvrštena u javni *Bilten*. A nekoliko mjeseci kasnije, Tito je 6. prosinca 1942. ustvrdio kako se prilike mijenjaju i kako će „uskoro (...) procenat Hrvata u našim jedinicama u Hrvatskoj nadmašiti Srbe.“³⁹ No, do toga će trebati još dosta dugo čekati: vjerojatno do pada Italije koncem

³³ ZNOR, V/2, dok. 78, str. 218.-224.; *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941. – 1945. Zbornik dokumenata* (dalje: *NOBD*). *Knjiga I: 1941. godina*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1981., dok. 131, str. 340.-346.

³⁴ *NOBD*, II., Split, 1983., dok. 35, str. 96.-106.

³⁵ ZNOR, V/2, dok. 55, str. 147.

³⁶ ZNOR, II/3, dok. 58, str. 157.-168.; *NOBD*, II., dok. 34, str. 93.-95.

³⁷ *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945. Knjiga II (siječanj – lipanj 1942)*, Spektar, Zagreb, 1984., dok. 87, str. 176.-179.

³⁸ *Bilten VŠ narodno-oslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije*, 2/1942., br. 17-18-19, u: ZNOR, II, str. 167.

³⁹ ZNOR, II/11, dok. 101, str. 187.

ljeta 1943., pa zato i Jozo Tomasevich ocjenjuje da su Srbi činili većinu partizanskih postrojbi na teritoriju NDH sve do 1943. godine.⁴⁰

Iz toga ne valja zaključiti da je većina Hrvata pristajala uz ustaški režim u stranačko-političkome smislu. Naprotiv, nesumnjivo je u pravu bio jedan od prvaka predratne domovinske grane ustaškog pokreta, a u doba NDH visoki stranački i državni dužnosnik, Ivan Oršanić, kad je 1951. ustvrdio kako „ustaštvo nije prihvaćeno kao stranačko-politička organizacija hrvatskog naroda“, nego je bilo prihvaćeno samo u smislu „ideje države i borbe do smrti za državu“.⁴¹ U biti navlas isto o ustaštvu i o NDH sudili su i ne-ustaški kako svjetovni tako i crkveni pripadnici predratnoga Hrvatskoga katoličkog pokreta, usprkos dubokim razlikama koje su postojale i među različitim katoličkim strujama tog doba.⁴² Očito je na isti način razmišljao zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac, koji je i u jesen 1946. pred jugoslavenskim sudom izjavio da se hrvatski narod plebiscitarno izjasnio za svoju državu, lučeći tako državu od prolaznoga i privremenog režima.⁴³ A ustaštvo je, kako je kasniji politički emigrant Vinko Krišković u prosincu 1944. objašnjavao švicarskome generalnom konzulu Friedrichu Kaestliju, uza sve svoje brojne mane i nedostatke, u tom razdoblju bilo jedina snaga koja je u programu imala stvaranje hrvatske države i koja je kadra oduprijeti se obnovi Jugoslavije i navali boljševizma. To je glavni razlog, tumačio je Krišković, zbog čega visoki crkveni ljudi, kao i drugi hrvatski intelektualci, poput Filipa Lukasa ili Mate Ujevića, nisu spremni istupiti protiv ustaškog pokreta i njegova poglavnika.⁴⁴

Drugim riječima, samo su vanjske okolnosti, odnosno strah od obnove Jugoslavije i od pobjede boljševizma motivirale razne katoličke struje (pa i nemali dio katoličkoga klera), ali i građansku inteligenciju i pristaše starih hrvatskih političkih stranaka, poput

⁴⁰ J. TOMASEVICH, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976., 106. Dušan Dragosavac navodi: „U početku rata bilo je više Srba nego Hrvata u partizanskim odredima u Hrvatskoj. To se postupno mijenjalo. Veliki preokret u tom pogledu zbio se nakon kapitulacije Italije 1943., kad je mnogo Hrvata prešlo u partizane.“ (Dubravko GRAKALIĆ, „Partizani se nisu osvećivali: roditelji Ante Pavelića dočekali su partizane u Zagrebu i nije im pala ni vlas s glave! Razgovor s dr. Dušanom Dragosavcem“, *Globus*, br. 380, Zagreb, 20. ožujka 1998., 70.)

⁴¹ I. ORŠANIĆ, „Povijest se ne briše“, *Republika Hrvatska*, 1/1951., br. 1, Buenos Aires, listopad 1951., 5.-6.

⁴² Ilustrativna su u tom smislu tri svjedočenja katoličkih intelektualaca različite dobi, od kojih su dvojica prije Drugoga svjetskog rata sudjelovala u organiziranim katoličkim redovima, čija svjedočenja je Ivan Mužić objavio u knjizi: Danijel UVANOVIĆ, *Osvrt na Einsteinove teorije relativnosti*. Prir. I. Mužić, Matica hrvatska – Ogranak Imotski, Split, 2017., 101.-130. Riječ je o svjedočenjima Smiljane Rendić, Ive Lendića i Bonifacija Perovića, koja su u knjigu uvrštena kao prilog pod naslovom „Hrvatski katolici i ustaški pokret“.

⁴³ Ivan GABELICA, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, vlastita naklada, Zagreb, 2007., str. 189.-191. historiografskom, logičkom i pravnom argumentacijom je nepobitno dokazao autentičnost ove izjave koja je povremeno iz stranačarskih razloga osporavana. Usp. tomu sličnu interpretaciju Krunoslava Draganovića, u: Vinko NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine. Susret s hrvatskom emigracijom 1965. Dojmovi i Razgovori*. Knjiga druga. Art studio Azinović, Zagreb, 1995., 299.-301.

⁴⁴ T. JONJIĆ, „O pokušaju osnivanja Hrvatskoga komiteta u Švicarskoj 1943. godine: diplomatska izvješća Senjanina Josipa Milkovića“, *Senjski zbornik*, 38/2011., Senj, 2011., 261.-262.

nekadašnje Hrvatske stranke prava ili Hrvatske seljačke stranke, da prigrle i brane državu bez obzira na sve mane njezina režima. No to koliko prirodno toliko i prividno jedinstvo moglo je trajati samo onoliko koliko je trajao rat, iako je i u samome ratu bilo jasno da ispod površine vrije politički život.⁴⁵ Zato je na neuspjeh bio osuđen pokušaj ustaških vlasti da već 1941. uspostave nadzor nad cjelokupnim političkim životom u NDH. Taj pokušaj, formalno izražen u *Odredbi o političkim društvima koja rade na istim ciljevima kao i Hrvatski Ustaški Pokret*,⁴⁶ imao je svoje brojne motive i razloge, od kojih nisu na posljednjem mjestu bili vanjskopolitički obziri i težnja da se i tom demonstracijom izbori njemačka potpora u otporu talijanskim presizanjima.⁴⁷ Bilo je u tom pokušaju nastojanja da se omete i onemogući djelovanje organiziranih pristaša nacionalsocijalističkih koncepcija, kao i težnji da se dade novi smjer državnom i upravno-političkom razvitku,⁴⁸ ali je svakako bilo i naglašenih autoritativnih tendencija u samome vrhu državne vlasti.

Nije to bio ni prvi, a svakako ni zadnji pokušaj da se suzbiju kritički glasovi i onih koji nisu bili načelni protivnici države, pa čak ni bezuvjetni protivnici režima. No, svi ti pokušaji pokazali su se uzaludnima: niti nastojanja vlasti, niti objektivno teške životne i vojno-političke prilike nisu mogle anulirati krupne unutarnje razlike koje su postojale i u tim načelno lojalnim krugovima. One će postajati sve vidljivije kako režim bude slabio, a potpuno će na vidjelo izbiti u poratnom razdoblju, kad će se praktično po istim onim vodjelicama koje su među različitim hrvatskim političkim grupacijama postojale prije rata, ponovno organizirati skupine i stranke. No, sada su svi preživjeli akteri imali iza sebe novo iskustvo: iskustvo proglašenja i organiziranja države, njezine slabosti i potencijale i, napokon, njezin katastrofalan i krvav slom. Zato će pitanje odnosa prema toj državi i režimu, kao i pitanje odgovornosti za zločine počinjene u ime države i njezin poraz, predstavljati važnu točku nove političke kristalizacije.

---

⁴⁵ I sam je Pavelić, očito, bio svjestan prividnosti predodžbe o monolitnosti režima kojemu je bio na čelu, pa je na sjednicama Duglavičkog vijeća u više navrata govorio o tome. Za nj „u političkom smislu postoje 3 kategorije: Starčevićanci, klerikalci i Slavosrbi“, a samo su starčevićanci nositelji hrvatstva, dok je „ustaša (...) svaki onaj tko hoće ovu državu i tko se ne bori protiv nje.“ (J. JAREB, „Bilješke sa sjednica Duglavičkog vijeća 1943-1945: Iz ostavštine dra Lovre Sušića“, *Hrvatska revija – Jubilarni zbornik 1951. – 1975.* Uredio V. Nikolić, München – Barcelona, 1976., 161., 183.)

⁴⁶ *Hrvatski narod*, 3/1941., br. 130, Zagreb, 24. lipnja 1941., 5.; *Ustaša*, 11/1941., br. 3, Zagreb, 3. srpnja 1941., 17.

⁴⁷ T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939. – 1942.*, 585.-587.

⁴⁸ U skladu s time su istog dana objavljene i: *Odredba o sastavu i djelovanju Ustaškog pokreta*, *Odredba o činovima u ustaškom pokretu* i *Odredba o nošenju i upotrebi ustaške odore*, a donesena je i *Zakonska odredba o državnoj vladi NDH*, iza čega je slijedila *Izvanredna zakonska odredba i zapovijed Poglavnika o sprječavanju nasilja*, datirana 26. lipnja 1941.

3. Stranačko-političko organiziranje kao prirodan proces

Ne računajući ogranke i organizacije Hrvatske seljačke stranke koje su u zapadnome svijetu postojale još iz međuratnog razdoblja, pa su se sredinom 1945. našle u procjepu između činjenice da je stranački prvak dr. Vladko Maček pobjegao u inozemstvo, iako su neki njegovi bliski suradnici, poput bana Ivana Šubašića, Jurja Šuteja i sl. sudjelovali u novoj jugoslavenskoj vladi,⁴⁹ prvi zametci poslijeratnoga političkog organiziranja daju se primijetiti već u izbjegličkim logorima nastalima sredinom 1945. godine u Austriji i osobito Italiji. Tamo je bilo smješteno desetak tisuća Hrvata,⁵⁰ među kojima je bio i priličan broj intelektualaca. Njihovim je zalaganjem odmah organiziran kulturni život, a u nekim od tih logora, poput onoga u talijanskome gradu Fermu, djelovao je i podbor Matice hrvatske.⁵¹

Već od početka 1946. izlaze i prvi listovi, umnožavani mahom šapirografom. Prvo je u logoru u Modeni počeo izlaziti *Velebit* (12. siječnja 1946.), a malo kasnije su u Fermu pokrenuti *Hrvatski tjednik* (16. veljače) i *Iza parabole*, dok su u Rimu malo nakon toga počeli izlaziti *Hrvatska riječ* i *Starčevićanac*. Na Božić 1946. u Fermu će se pojaviti prvi broj kulturno-političkog lista *Croatia*, a u veljači 1947. u istome logoru počinju izlaziti vjerski i politički list *Ave* te povremenik *Hrvatski skaut*.⁵² Svi ti listovi zastupali su hrvatski državotvorni program, onaj koji je u prvome broju proklamirao *Velebit*: „Koji je naš konačni cilj? Nosimo ga svi u svom srcu, iz njega je nikao i iz njega raste, za nj smo spremni i živote naše položiti. To je Slobodna i Nezavisna Država Hrvatska.”⁵³ Prvi broj Oršanićeva biltena *Starčevićanac* datiran je 30. lipnja 1946. i već tada je predstavljao pripremu za osnivanje političke stranke, a Oršanić je na suradnju pozvao „sve istomišljenike”.⁵⁴

⁴⁹ M. JAREB, „Hrvatska politička emigracija od 1928. do 1990. godine“, u: *Hrvatska politika u XX. stoljeću. Zbornik radova*. Ur. Ljubomir Antić, Matica hrvatska, 2006., 312. smatra da te organizacije ne treba držati emigrantskima od početka 1935., nakon što je „HSS u domovini obnovio svoj rad (pa i legalne kontakte s inozemstvom)”.

⁵⁰ K. KATALINIĆ, „Osnutak Hrvatske republikanske stranke“, *Republika Hrvatska*, 51/2001., br. 208. Zagreb, ožujak 2001., 13.

⁵¹ U jednome pismu koje je osoba potpisana nečitim potpisom 14. kolovoza 1946. iz Ferma uputila fra Dominiku Mandiću, kao „vrlo uvažen čovjek i predsjednik Matice Hrvatske u logoru“ spominje se Miroslav Sušić, bivši ustaški dužnosnik i veliki župan Velike župe Vinodol-Podgorje sa sjedištem u Senju. (Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije, Ostavština Dominika Mandića, kut, 3, sv. 1946., f. 244)

⁵² K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Svezak I. – 1945. – 1959.*, rukopis, 49.-50. Neke od tih listova, s dosta nepreciznosti glede vremena njihova pokretanja, navodi i George J. PRPIC, *The Croatian Publications Abroad After 1939. A Bibliography*, John Carrol University, Cleveland, Ohio, 1969., 48.-60.

⁵³ Nav. prema: K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede*, I., 48. A da su jugoslavenske vlasti bile svjesne potencijala koji se krije i u skućenim prilikama u kojima su živjeli hrvatski emigranti, pokazuje i pojava rimskoga lista *Država* (1946.) koji je objavljivan kao tobože „nezavisni polumjesečnik državotvornih Hrvata“, ali je vrlo brzo postalo jasno da se radi o spletki jugoslavenske obavještajne službe. (Isto, 49.)

⁵⁴ K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede*, I., 107.-108. Do osnutka Oršanićeve stranke doći će tek nekoliko godina kasnije, i to izvan Europe.

Usprkos slozi oko glavne težnje: oslobođenja i neovisnosti domovine te povratka u nju, čak je i samo organiziranje unutarjnega života u izbjegličkim logorima ukazivalo na postojanje različitih ideološko-političkih skupina i tendencija budućeg razvitka.⁵⁵ Zato je bilo samo pitanje dana kad će se istaknuti izbjeglice, koji su čitav svoj život u domovini proveli u političkoj borbi, ponovno odlučiti na političko, pa i stranačko djelovanje. Pritom je važno istaknuti da su osjećaj rodoljubne dužnosti i politička strast i u emigraciji kod većine bili najvažniji pokretač njihova djelovanja, pa je u hrvatskomu izbjegličkom tisku vrlo teško naći tekstove koji bi govorili o političkim događajima u novim domovinama: hrvatski su emigranti bili lojalni državama koje su ih primile, ali su skoro bez iznimke cijelim svojim bićem i dalje nastavili živjeti s Hrvatskom. Oni su vodili računa o općim europskim i svjetskim odnosima i okolnostima, ali nisu one bile te koje su motivirale njihovu aktivnost. To je ono što će u bitnome obilježiti djelovanje najvećeg dijela hrvatske političke emigracije i u idućim desetljećima.

Zbog Bledskog sporazuma od 8. rujna 1947., kojim se britanska vlada obvezala Jugoslaviji da će izbjeglice iz nje ukloniti što dalje, kao i potpore koju je Zapad pružao Jugoslaviji, napose nakon sukoba Staljina i Tita, te niza drugih razloga u koje je ovdje zbog ograničena opsega nemoguće ulaziti, emigrantska hrvatska intelektualna elita uskoro će biti faktično prisiljena napustiti Europu. U međuvremenu je neuspjehom okončana „Akcija Deseti travnja“ koja je zamišljena u jesen 1946. kao pokušaj da se povežu i organiziraju naoružane križarske skupine u domovini. Iako je planiran već 1946., pothvat je započeo krajem svibnja 1947., a konačno je razbijen u srpnju 1948. godine.⁵⁶ Njime je upravljalo Hrvatsko državno vodstvo, čije je formiranje započelo sastankom nekolicine bivših visokih državnih dužnosnika u Spittalu na Dravi 20. rujna 1945., a njegov dio koji je neposredno sudjelovao u organiziranju „Akcije Deseti travnja“ sačinjavali su Lovro Sušić, Mate Frković, Mehmed Mehičić i osobito Božidar Kavran.⁵⁷ Danas je potpuno jasno da su neodržive jugoslavenske propagandne konstrukcije prema kojima je pothvat

---

⁵⁵ Tako se, primjerice, citirano pismo iz Mandićeve ostavštine bavi grupiranjem koje su izazvali izbori za logorski odbor: nasuprot logorskom „predsjedniku“ Dušanu Žanku, kojega su, prema autoru pisma, podupirali „umjereni, širokogrudni“ ljudi (pa je njegova lista ipak nazivana „ustaškom“), nalazili su se tzv. „demokrati“, među kojima su bili ne samo simpatizeri HSS-a, nego i Viktor Tomić, čovjek kojega iz ratnoga doba nipošto nije bio glas da je pristaša demokratskih metoda. (Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije, Ostavština Dominika Mandića, kut, 3, sv. 1946., f. 245.-245.)

⁵⁶ Opš. Ivan PRUSAC, *Tragedija Kavrana i drugova. Svjedočanstvo preživjelog*. Prvo domovinsko neizmijenjeno izdanje, Riječki nakladni zavod, Rijeka, 1996.; B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, Globus, Zagreb, 1986., 165.-221.; Nikola ČOLAK, *Akcija Deseti travanj u svijetlu krunskog svjedočanstva Ivana Prusca i dokumentacije*, Središnjica za proučavanje hrvatske povijesti, Padova, 1989.; Srećko ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja. Memoari*, Protektor, Zagreb, 1995. i dr.

⁵⁷ J. JAREB, *Zlato i novac Nezavisne Države Hrvatske izneseni u inozemstvo 1944. i 1945.*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 1997., 318.; Zdenko RADELIC, *Križari: Gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb 2002., 64.-67.; K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede*, I., 24.

zapravo potaknula i organizirala jugoslavenska tajna služba,⁵⁸ no zbog teških posljedica njegova neuspjeha i smrtnih osuda izrečenih velikom broju sudionika, on je i u kasnijim godinama i desetljećima emigracije izazivao različita tumačenja, interpretacije, pa i pripjore, a nesklada u tumačenjima ima i danas.⁵⁹

Brojna britanska izručenja hrvatskih vojnih i političkih dužnosnika Jugoslaviji te slom „Akcije Deseti travnja“, u svjetlu sve slabije nade da će uskoro doći do oružanog sukoba demokratskog Zapada i komunističkog Istoka, potaknut će brojne izbjeglice da utočište potraže u prekomorskim zemljama. Iako su bili raspršeni po mnogim državama, žarište političkog organiziranja u idućim će godinama biti Argentina u kojoj je bilo znatno lakše djelovati nego na sjevernoameričkom kontinentu.⁶⁰ Vlasti Sjedinjenih Američkih Država su, naime, odmah nakon proglašenja NDH poduzele korake za ograničenje, pa i onemogućenje djelovanja hrvatskih nacionalističkih udruga, od kojih su neke osnovane još koncem dvadesetih godina, te su već početkom lipnja 1941. zabranile djelovanje hrvatskih separatističkih organizacija na svom teritoriju. Raspušten je Hrvatski domobran te su uhićeni neki od istaknutih hrvatskih nacionalista, a posljednji broj tjednika *Nezavisna Hrvatska Država* izišao je 21. veljače 1942. godine.⁶¹

Pored projugoslavenske komunističke struje koja je u međuvremenu dosta snažno infiltrirala Hrvatsku bratsku zajednicu (a ta infiltracija će od 1945. postati još drastičnija!), na sjevernoameričkom je kontinentu, kao što je spomenuto, još od ranije djelovala Hrvatska seljačka stranka, čije su organizacije osnovane najprije u SAD-u, a potom i u Kanadi.⁶² Ona je do rata okupljala i najveći broj Hrvata na tom kontinentu, a njezini su pristaše činili i većinu organizatora Prvoga kongresa američkih Hrvata, održanog 20. veljače 1943. u Chicagu.⁶³ Iako su ti krugovi u velikoj mjeri pružali oslonac Ivanu Šubašiću odnosno angloameričkim planovima obnove Jugoslavije bez komunističke dominacije,⁶⁴ vijesti o stradanjima Hrvata nakon sloma NDH i uvođenje komunističkog reži-

⁵⁸ Osim u novinstvu, te su konstrukcije elaborirane i u publicističko-historiografskim djelima, poput članaka i knjiga Mate Rajkovića, Gorana Vukovića (vjerojatno pseudonim Gabre Vidovića Buce), Bogdana Krizmana itd.

⁵⁹ Usp. Ante DELIĆ, „Djelovanje Ante Pavelića 1945.-1953. godine“. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2016., 61.-142. i d.; K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede*, I., 23.-42. Katalinić posebno upozorava na to da je jedna od svrha suđenja Kavranu i ostalim optuženicima 1948. bilo stvaranje „jasenovačkog mita“.

⁶⁰ K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede*, I., 65.-66. uvjerljivo tumači sociološke, političke, psihološke i gospodarske razloge te činjenice.

⁶¹ T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939. – 1942.*, 762.

⁶² Većeslav HOLJEVAC, *Hrvati izvan domovine*, Matica hrvatska, Zagreb, 1967., 136.-137.; M. JAREB, „Hrvatska politička emigracija od 1928. do 1990. godine“, 324.-326.

⁶³ D. ŠEPIĆ, *Vlada Ivana Šubašića*, Globus, Zagreb, 1983., 103.-104. i d.; M. JAREB, „Hrvatska politička emigracija od 1928. do 1990. godine“, 325.

⁶⁴ Opš. Dinko ŠULJAK, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1988., 415.-474.

ma u Jugoslaviju mnoge su brzo otrijeznili. Na tzv. Hrvatskom kongresu koji je održan 9. prosinca 1945. u Chicagu, odlučeno je o ujedinjavanju rodoljubnih hrvatskih udruga u SAD-u i Kanadi, pa je 17. ožujka 1946. u Clevelandu osnovana središnja organizacija pod nazivom Ujedinjeni Hrvati Amerike i Kanade, zasnovana na širokoj, pluralističkoj osnovi. Za početak rujna iste godine u Chicagu je sazvan Sveopći hrvatski sabor na kome je glavni govornik bio Maček.⁶⁵

No, izbjegli predsjednik HSS-a zbog svoga dugogodišnjeg zalaganja za reformiranje i učvršćenje Jugoslavije odnosno zbog odbijanja da se izjasni za hrvatsku državnu neovisnost i upornoga kalkuliranja s raznim jugoslavenskim ili podunavskim planovima i zamislima,⁶⁶ mnogima već odavno nije bio po čudi. U te je spadala i većina hercegovačkih franjevaca koji su pastorizirali hrvatske iseljenike. Oni su kupili njujorške novine *Hrvatski list* i *Danica hrvatska* te su ih objedinili i od rujna 1945. u Chicagu počeli objavljivati tjednik *Danica*.⁶⁷ List nije imao primarno vjerski, nego poglavito politički karakter, a uz glasila bliska HSS-u (ponajprije *Hrvatski glas*) i neke druge časopise, tijekom dugog razdoblja imat će znatan utjecaj na američke Hrvate. Hercegovački su franjevci žestoko kritizirali Mačekovo jugoslavenstvo pa je njihov komesar fra David Zrno – koji je i inače zastupao gledište da se lojalnost vlastitom narodu ne smije podrediti ni tuđinskim simpatijama ni interesima velesila – u kolovozu 1946. pisao generalnom ekonomu Franjevačkoga reda fra Dominiku Mandiću kako je za Mačeka, ako i dalje misli nastupati jugoslavenski („šurovati s četnicima“), bolje da u Chicagu na rujanski sabor uopće ne dolazi.⁶⁸ Za razliku od Mačeka, njegov najbliži suradnik u emigraciji Juraj Krnjević, poučen ratnim iskustvom u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi već je ranije bio prihvatio gledište da neovisna Hrvatska nema alternativu. Usprkos tom neskladu, odnosi između dvojice stranačkih prvaka ostali su nepomućeni.⁶⁹ No, i HSS će u bliskoj budućnosti doživjeti unutarnje potrebe i lomove, najdrastičnije upravo u Sjevernoj Americi.

U Južnoj je Americi razvitak tekao drugačije. Iako je Hrvata bilo i u drugim zemljama, središte njihove djelatnosti postat će Argentina. U toj je zemlji prije rata postojao razmjerno jaki i organizirani Hrvatski domobran, rodoljubno društvo koje je u nizu

⁶⁵ K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede*, I., 76.

⁶⁶ J. JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike*, 131.; A. DELIĆ, „Djelovanje Ante Pavelića 1945.-1953. godine“, 64.-67.; K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede*, I., 67.-74.

⁶⁷ G. J. PRPIC, *The Croatian Publications Abroad After 1939*, 50.

⁶⁸ T. JONJIĆ, „Mandićevo hrvatstvo i jugoslavenstvo“, u: *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.). Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u prigodi 40. obljetnice njegove smrti (Mostar – Široki Brijeg, 24. i 25. listopada 2013.)*. Prir. dr. fra Robert Jolić. Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM – Franjevačka knjižnica Mostar, Hrvatski institut za povijest, Mostar-Zagreb, 2014., 472.

⁶⁹ D. ŠULJAK, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, 487. objavljuje Mačekovo pismo od 2. listopada 1952., u kojem prvak HSS-a tu razliku tumačio taktičkim razlozima: „Kada je dakle dr. Krnjević često naglašavao Hrvatsku Državu nije time rekao ništa nova, a naročito ne što nisam i ja napisao. Ustaše nije zadovoljio, jer se nije izjasnio ‘protiv svake Jugoslavije’. Njegova je namjera, da iztrgne izpod ustaškog utjecaja ono što se iztrgnuti daje. Kakav će tu biti uspjeh viditi ćemo.“

zemalja osnovano 30-ih godina 20. stoljeća kao legalno krilo ustaškoga pokreta. Kao i nešto kasnije u SAD-u, i ovdje je važnu ulogu u organiziranju te udruge imao Branimir Jelić, a Hrvatski domobran u Argentini je odmah po osnutku, već u lipnju 1931. pokrenuo istoimeno glasilo koje je prestalo izlaziti tek pred kraj svjetskog rata.⁷⁰ Iako je djelatnost Hrvatskog domobrana poslije rata bila uglavnom zamrla, ipak će on poslužiti kao oslonac prvim skupinama novih hrvatskih izbjeglica u Argentini. O broju Hrvata useljenih u Argentinu postoje različiti podaci, ali i Katalinić prihvaća kao realnu tvrdnju Marka Sinovčića, koji je na temelju službenih argentinskih podataka ocijenio da ih je u tu zemlju nakon Drugoga svjetskog rata uselilo manje od pet tisuća.⁷¹ Sretna je okolnost bila da su bili koncentrirani na razmjerno malome prostoru, iako su i intelektualci pritom bili prisiljeni raditi najteže fizičke poslove.⁷²

No, malo-pomalo su se ipak smještali i priskrbli minimalnu egzistenciju, a čim su dosegli tu razinu, bilo je neminovno da iznova započnu politički i kulturni rad. Osloncem na Hrvatski domobran, ni mjesec dana nakon što se u listopadu 1947. pojavio franjevački *Glas sv. Antuna* koji je uređivao književnik i novinar Ivo Lendić – 1. studenoga 1947. počeo će izlaziti list *Hrvatska* koji su kao urednici potpisivali Vinko Nikolić i Franjo Nevistić. List je zastupao politička gledišta naglašeno bliska bivšemu državnom poglavaru NDH, Anti Paveliću. A kad u Argentinu u studenome 1948. dođe i on sam, a napose nakon što u rujnu iduće godine legalizira svoj boravak u toj zemlji,⁷³ politički će život Hrvata u Argentini, ali i uopće u izbjeglištvu, postati još dinamičniji.

Iako je u svibnju 1945. bio svjestan da je njegovo vrijeme prošlo, Pavelić će vrlo brzo pokazati da ni u novoj emigraciji ne može bez politike. Na to ga je dijelom, nema sumnje, potaknula i činjenica da se Vladko Maček – političar koji je od svih hrvatskih izbjeglica na Zapadu imao najviše ugleda i demokratskoga kredita – odbijao izjasniti za hrvatsku državnu neovisnost. Kao reakciju na razne planove o reformiranju Jugoslavije ili o preuređenju Podunavlja i europskoga Jugoistoka, ali i kao pokušaj da okupi svoje nekadašnje pristaše koji su u njemu i nadalje gledali poglavnika te mu – poput Vinka Nikolića – kovali krune i prisezali na vječnu vjernost, Pavelić je 1949. započeo pripreme s osnivanjem Hrvatske državotvorne stranke.⁷⁴ Iako formalno osnovana, ta organizacija je zapravo nastala kao mrtvorođenče i nikad nije zaživjela kao politička stranka.⁷⁵

⁷⁰ *Političke uspomene i rad Dra Branimira Jelića*, 48.-54., 86.-96.

⁷¹ Marko SINOVIĆ, *Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi*, vlastita naklada, Buenos Aires, 1991., 23.-28.; K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede*, I., 62.-63.

⁷² K. KATALINIĆ, „Osnutak Hrvatske republikanske stranke“, 15.

⁷³ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 225.; A. DELIĆ, „Djelovanje Ante Pavelića 1945.-1953. godine“, 159.

⁷⁴ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 231.-245.; A. DELIĆ, „Djelovanje Ante Pavelića 1945.-1953. godine“, 162.-166.

⁷⁵ J. JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike*, 133.; A. DELIĆ, „Djelovanje Ante Pavelića 1945.-1953. godine“, 166.; K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede*, I., 99.-100.

No, Pavelić je njome ipak postigao kratkoročne ciljeve za kojima je težio pa je – vrativši se u politički život i okupivši stare pristaše, ali ujedno shvaćajući da njima nije do zaživljavanja te stranke – već 1950. počeo koristiti nazivlje koje je pokazivalo da se i dalje smatra državnim poglavarom. Iduće, 1951. godine, objavljeno je kako je „popunio hrvatsku državnu vladu“.⁷⁶ Ne računajući najvjernije Pavelićeve pristaše, malo tko je to shvatio ozbiljno. No, epizoda nije ostala bez posljedica: dio Pavelićevih dojučerašnjih pristaša okrenuo mu je leđa, a neki od otpadnika, potaknuti i političkim i osobnim razlozima, posvetit će se drugim oblicima djelovanja.⁷⁷

Ništa ozbiljnijima od Pavelićeve izbjegličke vlade nisu se pokazale ni drugačije zamisli koje su se u to doba rađale u uskim krugovima, uključujući i onu da se vodstvo hrvatske politike povjeri Ivanu Meštroviću, poznatom po svojoj jugoslavenskoj prošlosti i vezama s beogradskim dvorom.⁷⁸ Jasno je da je taj pothvat nailazio na otpor hrvatskih nacionalističkih struja, a izgleda za uspjeh nije na drugome kraju oceana imao ni predratni ustaški emigrant i ratni britanski zatočenik Branimir Jelić koji je 1. svibnja 1948. u Londonu organizirao Društvo Hrvata u Velikoj Britaniji i postao predsjednikom njegova Radnog odbora.⁷⁹

U engleskom je gradu Denholmu 1950. nastalo i Društvo bosansko-hercegovačkih i sandžačkih Hrvata muslimana.⁸⁰ Njegovi su osnivači i pristaše bili većinom bliski Hrvatskoj seljačkoj stranci, a 1950. su pokrenuli časopis pod nazivom *Svijest*, ne pokazujući ozbiljnu želju da društvo preraste u političku stranku.⁸¹ Iako u to vrijeme zagovaraju hrvatstvo bosansko-hercegovačkih muslimana i smatraju Bosnu i Hercegovinu hrvatskim zemljama, njihovi su pogledi na politički razvitak drugačiji nego onih muslimanskih hrvatskih političara koji su ponikli u pravaškim redovima i sudjelovali u aparatu vlasti NDH. Ni njihovo političko djelovanje nije prestalo slomom NDH.

Potpredsjednik hrvatske državne vlade Džaferbeg Kulenović sudjelovao je u već spomenutom sastanku nekolicine bivših visokih državnih dužnosnika u Spittalu na Dravi 20. rujna 1945., a s Matom Frkovićem je britanskomu feldmaršalu Haroldu R. Alexanderu, prigodom njegova službenog posjeta izbjegličkom logoru kod toga grada, predao

⁷⁶ Opš. B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 245.-261.; K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede*, I., 101.-102. i dr.; A. DELIĆ, „Djelovanje Ante Pavelića 1945.-1953. godine“, 173.-174.

⁷⁷ Jedan od njih bio je i spomenuti Vinko Nikolić, supokretač (1951. s Antunom Bonifačićem), a od 1954. i glavni urednik najpoznatijega emigrantskoga kulturnog časopisa *Hrvatske revije*.

⁷⁸ K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede*, I., 75.-81.

⁷⁹ Isto, 148.-149.

⁸⁰ J. JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike*, 134.

⁸¹ Lidija BENCETIĆ, „Prikaz pisanja lista Hrvatska volja: glasilo Hrvata na Orijentu (1949. – 1952.)“, *Hrvatska izvan domovine. Zbornik radova predstavljenih na Prvom hrvatskom iseljeničkom kongresu u Zagrebu 23.-26. lipnja 2014.*, Ur. Marin Sopta i dr., Golden marketing-Tehnička knjiga – Centar za kulturu i informacije Maksimir – Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 2015., 576.

promemoriju kojom se traži „sloboda za zatočene Hrvate“.⁸² Sretno izbjegavši sudbinu niza svojih suvjernika – pa i svoga brata Osmana – koji su u Jugoslaviji zbog hrvatskoga nacionalističkog djelovanja osuđeni na smrt i smaknuti, Kulenović se 1948. sklonio u Damask.⁸³ Sirija je, naime, dopustila ulazak većeg broja ne samo muslimanskih nego i katoličkih antikomunističkih izbjeglica iz Jugoslavije, pa je tamo utočište našlo niz istaknutih hrvatskih političara i pripadnika Hrvatskih oružanih snaga.⁸⁴ Krug oko Hakije Hadžića utemeljit će Društvo Hrvata u Siriji i pokrenuti glasilo *Hrvatska volja* koje je počelo izlaziti u listopadu 1949. godine.⁸⁵

Kulenović je ostao u vezi s Pavelićem, čvrsto zastupajući hrvatska nacionalistička gledišta, te će postati i predsjednikom spomenute hrvatske izbjegličke vlade. Usprkos međusobnim razlikama, pa i prijemima koji su imali svoje davne korijene, Kulenović, Hakija Hadžić, Alija Šuljak, Ibrahim Pjanić i dr. u veljači 1951. potpisali su promemoriju upućenu Svjetskomu islamskom kongresu u Pakistanu, u kojoj su nastavili zastupati pravo hrvatskog naroda na slobodu i državnu neovisnost. U tom se dokumentu proglašuje NDH naziva ostvarenjem „narodne i vjerske slobode“ čitava hrvatskoga naroda, pa i njegova muslimanskog dijela, te se pozivaju muslimani svijeta da svoje hrvatske suvjernike podupru u borbi za slobodu odnosno „u njihovu vapaju za slobodnom Državom Hrvatskom, jer je država jedino jamstvo za svaki budući život, a osobito u Hrvatskoj. A kad jednom dobijemo pomoću Velikog Allaha svoju Nezavisnu Državu Hrvatsku, mi ćemo biti sposobni ne samo zadržati ovu najveću skupinu muslimana u Europi, nego ćemo, kao i u prošlosti, biti najbolji tumači i veza bratskih islamskih naroda i srca Europe.“⁸⁶

Ta hrvatska muslimanska skupina nastavila je djelovati u Siriji, gdje je imala priličan utjecaj, ali se formalno nije organizirala kao politička stranka. Drugačije je bilo s Jelićem. Na temelju svoga predratnog djelovanja i činjenice da nije imao hipoteke ratne prošlosti, on je pokazivao ambiciju da se nametne kao predvodnik novoga političkog organiziranja. U tu je svrhu već 1946. stupio u dodir i sa svojevrsnim Pavelićevim zamjenikom Lovrom Sušićem.⁸⁷ Kako se taj pokušaj brzo izjalovio, a skromni su bili i uspjesi spomenutoga Društva Hrvata u Velikoj Britaniji, Jelić je u svibnju 1949. napustio tu ze-

⁸² Dr. Džafer Kulenović. *Sabrana djela 1945. – 1956.* Sabrali i priredili Stjepan Barbarić, Miron Krešimir Begić i Ragib Zukić, Hrvatski oslobodilački pokret, Buenos Aires, 1978., 215.

⁸³ Zlatko HASANBEGOVIĆ, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929. – 1941. (U ratu i revoluciji 1941. – 1945.)*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Medžlis Islamske zajednice Zagreb, Zagreb, 2012., 807.-808.

⁸⁴ Isto, 809.-810.

⁸⁵ Isto, 810. O tom časopisu opš. L. BENCETIĆ, „Prikaz pisanja lista *Hrvatska volja: glasilo Hrvata na Orijentu* (1949. – 1952.)“, 575.-580.

⁸⁶ Dr. Džafer Kulenović. *Sabrana djela*, 135.-150. Dokument je objavljen u buenosaireskoj *Hrvatskoj*, 5/1951., br. 4 (80) i 5 (81) od 15. veljače odnosno 1. ožujka 1951. godine. Prenesen je i u čikaškoj *Danici*, a iste godine objavljen i kao dvojezična (hrvatsko-engleska) brošura pod naslovom *Hrvati muslimani svojoj vjerakoj braći u svijetu*. Opš. Z. HASANBEGOVIĆ, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929. – 1941.*, 810.-812.

mlju te je pred kraj iste godine u Njemačkoj započeo pripreme za stvaranje Hrvatskoga narodnog odbora. Zamišljao je da će taj odbor postati svojevrsnom općom, nadstranačkom političkom organizacijom, ali je svoje planove ubrzo morao svesti u realnije okvire, pa je uskoro nastao Hrvatski narodni odbor kao zasebna politička organizacija, jezgra posebne političke stranke.⁸⁸ U idućem će razdoblju ta grupacija doživjeti brojne unutarnje potrese, većinom kao posljedicu infiltracije jugoslavenske obavještajne službe u njezin vodeći krug.

Te nevolje izbjeći će organizacijski i inače puno čvršća i ideološki jedinstvenija Hrvatska republikanska stranka, osnovana u Buenos Airesu 1951. godine.⁸⁹ Predvođena Ivanom Oršanićem, njegovim bratom Antom i skupinom ljudi koji su većinom bili bliski predratnom zagrebačkom časopisu *Hrvatska smotra*, a Oršanić ih je uspio okupiti nakon pet neuspjelih pokušaja, Hrvatska republikanska stranka će iste godine pokrenuti *Republiku Hrvatsku*, nesumnjivo najkvalitetniji politički časopis koji su Hrvati u emigraciji uopće imali. Njezini se prvaci – za razliku od nekih drugih pojedinaca i skupina koji su nastojali izbrisati vlastitu ustašku prošlost – nikad nisu odricali vlastite uloge u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a ni samoga tog neuspjelog pokušaja da se postigne državna neovisnost i narodna sloboda.⁹⁰ No, bezuvjetno zastupajući ideju neovisne hrvatske države, Hrvatska republikanska stranka je uporno i dosljedno zagovarala demokratsku orijentaciju hrvatske politike i „integralnu slobodu“ kao njezin krajnji cilj.⁹¹ Drugim riječima, stranka je dosljedno i žustro zastupala ideju da je stranačko organiziranje ne samo potreban nego i prirodan, demokratski oblik djelovanja i dio procesa političkoga i nacionalnog sazrijevanja.⁹²

Bilo je, naime, i među hrvatskim javnim radnicima staroga kova, čak i među onima koji su stalno pokazivali svoja demokratska nagnuća, čitav niz protivnika stranačkog organiziranja u emigraciji kao nepotrebnoga i štetnog. Tako je, primjerice, Krišković nakon rata pisao: „Zato kategorički imperativ našoj emigraciji širom svijeta: ostaviti

---

⁸⁷ *Političke uspomene i rad Dra Branimira Jelića*, 179.

⁸⁸ Opš. *Političke uspomene i rad Dra Branimira Jelića*, 300.-316. i d. Poput samoga Jelića, J. JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike*, 133. kao vrijeme osnivanja Hrvatskoga narodnog odbora uzima 1950., dok B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 328. smješta osnivanje te organizacije u 1951. godinu. K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede*, I., 149.-150. drži da je Hrvatski narodni odbor nastao u kolovozu 1952., a da se ranije aktivnosti kruga oko Jelića trebaju smatrati tek pripravnima.

⁸⁹ J. JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike*, 133.-134.; K. KATALINIĆ, „Osnutak Hrvatske republikanske stranke“, 27.-29.

⁹⁰ I časopis i stranka (pod imenom Hrvatska republikanska zajednica) nastavit će djelovati u Hrvatskoj nakon raspada Jugoslavije i osamostaljenja Republike Hrvatske.

⁹¹ M. JAREB, „Hrvatska politička emigracija od 1928. do 1990. godine“, 319.

⁹² Taj je problem u prvih devet brojeva *Republike Hrvatske* I. Oršanić obradio u seriji tekstova pod zajedničkim naslovom „Jedinstvo“ iznad svega“. Problemu su se i on i njegovi suradnici vraćali i kasnije, a važan članak na tu temu ubrzo je objavio i Oršanićev kasniji nasljednik na čelu stranke, Ivo KORSKY, „Stranke u vanjskopoličkom djelovanju“, *Republika Hrvatska*, 3/1953., br. 10, prosinac 1953., 10.-15.

se stranačkih pogleda i probitaka jer su stranke suviše i štetne, kad valja svim kolikim moralnim i fizičkim snagama, što ih narod ima, postići jednu istu svrhu: njegovu slobodu i sreću.⁹³ No, to gledišće se nije moglo nametnuti upravo zato što je bilo neprirодно, umjetno i deklamatorsko: život i potrebe jednog naroda toliko su raznoliki i razvedeni da ih nikad ne može obuhvatiti program jedne stranke. A promatrano iz današnje perspektive, nastanak velikog broja političkih stranaka i organizacija u inozemstvu, uza sve njihove mane i nedostatke, svjedodžba je prirodnosti tog procesa, ali i dokaz da na hrvatsku emigraciju nije primjenjiv onaj stari poučak, prema kojemu emigracija nikad ništa ne zaboravlja, ali ništa ni ne nauči.

Upravo svojim odlučnim odbijanjem „gončina“, „vođa“ i „poglavnika“, hrvatska je politička emigracija pokazala da je iz prve polovice 20. stoljeća naučila veliku lekciju. A nastankom prvih političkih stranaka početkom 50-ih godina okončan je prvi val organiziranja hrvatske političke emigracije. U idućem će razdoblju slijediti mnoge kušnje i mnogi pokušaji daljnjeg organiziranja, a napose pokušaji stvaranja svojevrsnoga krov-noga tijela, Hrvatskoga narodnog vijeća, koje je imalo pokazati da su Hrvati kadri oko zajedničkog cilja postići ne samo načelno političko suglasje nego i organizacijsku slogu, pa tako ujedno ustrojiti tijelo koje će pred međunarodnom javnošću zastupati interese hrvatskog naroda zarobljenoga u komunističkoj Jugoslaviji.

Zaključak

Hrvatska politička emigracija nastala 1945. posljedica je sloma Nezavisne Države Hrvatske i strahovitog pokolja mnoštva hrvatskih vojnika i civila koje su Britanci iz Austrije izručili Jugoslaviji. Njezin su intelektualni dio pretežno činili pojedinci i skupine koji su politički oblikovani i ideološki izgrađeni, a većinom su bili aktivni u javnom životu uglavnom još prije Drugoga svjetskog rata. Dio njih bili su pristaše Hrvatske seljačke stranke, ali su većinu činili članovi upravno-političkog aparata i oružanih snaga NDH. Zato je prirodno da su u novim okolnostima nastavili zastupati slične političke poglede kao i ranije, ali sada poučeni ratnim iskustvima i suočeni s hladnoratovskim odnosima. Prve naznake stranačko-političkog organiziranja postoje već 1945./46. u izbjegličkim logorima u Italiji i Austriji, a iz tih logora i iz kruga bivših visokih dužnosnika hrvatske državne vlade kreće i „Akcija Desetog travnja“ (poznata i pod neispravnim nazivom „Kavranova akcija“) odnosno pokušaj povezivanja križarskih skupina u domovini i njihova organiziranja u borbi protiv Jugoslavije. Slom tog pothvata u srpnju 1948. koincidira sa sovjetsko-jugoslavenskim razlazom, nakon kojega demokratski Zapad postaje glavnim skrbnikom komunističke Jugoslavije. Ti procesi će dovesti do odlaska znat-

⁹³ V. KRIŠKOVIĆ, „Na okup!“. *Posljednji eseji /1955./*, u: V. KRIŠKOVIĆ, *Izabrani književni i politički eseji*. Prir. Dubravko Jelčić, Matica hrvatska, Zagreb, 2003., 182.

nog broja Hrvata u prekomorske zemlje, među kojima će Argentina i SAD, donekle i Kanada, u prvim godinama predstavljati glavna žarišta stranačko-političkog organiziranja, dok će to u Aziji biti Sirija, a u Europi u početku Italija, kasnije i Zapadna Njemačka. Prve političke stranke nastaju između 1949. i 1952. godine kao plod prirodnog procesa i kao rezultat demokratskog sazrijevanja, a – uza sve svoje ponekad i krupne razlike – sve one zastupaju ideju hrvatske državne neovisnosti i demokratskog ustroja buduće hrvatske države. Jednodušnost oko toga cilja potaknula je i evoluciju emigrantske Hrvatske seljačke stranke koja usprkos Mačeku također počinje zagovarati taj cilj, kojemu će se konačno prikloniti kasnije, kad vodstvo stranke preuzme bivši Mačekov najbliži suradnik Juraj Krnjević. Općenito se može kazati kako je hrvatska politička emigracija, usprkos ograničenim mogućnostima djelovanja, u velikoj mjeri pridonijela ne samo održanju nacionalne svijesti izbjeglih i protjeranih Hrvata nego je već i samim svojim postojanjem, a onda i brojnim političkim i kulturnim akcijama, u znatnoj mjeri pridonijela oslobođenju Hrvatske početkom 90-ih godina 20. stoljeća.

Summary

Organizing the First Political Parties in Croatian Emigration after the Second World War

Dealing with the political party organizing of Croatian emigrants after the Second World War, the author shows that it was part of a natural and inevitable process, not the fruit of political immaturity or needs of foreign intelligence services. The ideological and political differences which had been suppressed before the war emerged during the war, and inevitably came to the fore again as soon as the protagonists of pre-war and wartime political life settled in the countries which gave them refuge and provided the minimum preconditions for existence. Outside circumstances, such as the world ideological conflict, the Cold War, or the Korean War, only accidentally influenced the shaping of Croatian political organizations which, despite the activities of Yugoslav and other secret services, were mostly formed under the relations and laws established within the Croatian community. Since Croatian emigrants and their organizations, as a rule, showed a complete lack of interest in political development and political relations in new homelands, their organization and activities were not significantly affected by the nature of the systems and regimes there.

Key words: *Croatian diaspora, Croatian political emigration, political organization, political parties*